

ENDÜLÜS'ÜN "SANAT GÜNEŞİ" ZİRYÂB (ö.238/852)

Dr. Fatih ERKOÇOĞLU
Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyât Fakültesi

Yrd.Doç.Dr. Fazlı ARSLAN
Erciyes Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi

ÖZET

Ziryab, mûsikî sahasındaki engin bilgisi ve ud sazına yapmış olduğu ilavelerle, adını, İslâm-Doğu mûsikî tarihinde ön plana çıkarmıştır. Eğitimi Bağdat'ta alan ve müteakiben bu şehirden ayrılarak Endülüs Emevî devletinin himayesine giren Ziryab, Emevî hükümdarı II. Abdurrahman döneminde Kurtuba Sarayında seçkin bir mûsikîşinas olarak yer almıştır. Mûsikîden yemek kültürüne, astronomiden, tarih ve coğrafyaya kadar pek çok konuda birikim sahibidir Ziryab. Saray mûsikîşinası olması yanında, Abbâsîlerin şaşaalı yaşamını Kurtuba'ya taşıyarak Kurtuba'nın sosyal yaşamını da etkilemiş bunun yanında başka pek çok yeniliğe imza atmıştır. Bu çalışmada anılan hususlarla birlikte Ziryab'ın hayatı ve mûsikî yaşamı üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ziryâb, Endülüs, İspanya, Müzik.

ABSTRACT

Ziryab, the Sun of Art of Andalusia

Ziryab, owing to his extensive knowledge in music and innovations, which were made by him in a structure of lute, perpetuated his name in the music history of the Muslim East. He got his education in Baghdad and after he left it, he went to Andalusia under the auspices of Umayyad, and during the reign of Abd al-Rahman II he became a famous musician . There he was a connoisseur in such different spheres as music, astronomy, history, geography and even cuisine. Transferring the splendid style of life of the Abbasids to Cordoba and making a lot of innovations, he influenced a social life there as well. This article, beside the mentioned points, is concerned with the life and the art of Ziryab.

Key Words: Ziryab, Andalusia, Spain, Music.

GİRİŞ

*Zil, şal ve gül. Bu bahçede raksın bütün hızı
Şevk akşamında Endülüs üç defa kırmızı (Yahya Kemal)*

Yahya Kemal'in, şiirini satırlara döktüğü tarihten yaklaşık on bir asır önce-
sinin Endülüs'üne gidiyoruz. Zilin, şalın, raksın ve mûsikînin en ihtişamlı devrini
yaşadığı bir döneme ve bu ihtişamı sağlayan bir mûsikîşinasa odaklanıyoruz.
Yahya Kemal'e bu şiirinde ilham kaynağı olmuş mudur bilemiyoruz ancak biz
bu şiiri okurken Endülüs'te parlayan ve Endülüs'ü parlatan bir mûsikî dehası

olan Ziryâb'ı hatırlıyoruz. Günümüzden bakıldığında ismi ve namı hâla yaşayan bir mûsikîşinas ve yaşadığı toplumun birçok adab-ı muaşeret kurallarına yön veren, modasına hükmeden bir entelektüelin yaşamı ve mûsikîsi hakkında bize ulaşan bilgiler üstüne birtakım değerlendirmeler yapmak gerekmektedir. O, gerçek bir mûsikîşinas mı yoksa efsaneleştirilmiş, suni bir şekilde abartılmış popüler bir isim midir? Bu hususu detaylı sayılabilecek bu biyografide irdelemek istiyoruz.

İsmi ve Kökeni

Kaynaklarımızda asıl adı Ebû'l-Hasan Ali b. Nâfî¹ olan Ziryâb'ın nerede doğduğu hakkında kesin bir bilgi olmamakla birlikte onun Halife Mehdî'nin (158-169/775-785)² mevlası³ ya da İbrahim el-Mevsilî'ye (ö. 188/804)⁴ ait siyah bir köle olduğu zikredilmektedir.⁵ Farmer, onun muhtemelen 175/790 yılında doğduğunu belirtmektedir.⁶ el-Makkarî, "siyah kuş" anlamına gelen Ziryâb lakabının, renginin siyah olmasından dolayı onun kendi ülkesinde verildiğini zikrederken⁷ Hüseyin Mu'nis, onun bu lakabı Kayravân'da edindiğini ifade etmektedir.⁸

Dozy, sadece Ziryâb isminden yola çıkarak onun, İran kökenli olduğunu söylese de⁹ Farmer'ın da haklı olarak belirttiği üzere bu yeterli bir delil değildir.¹⁰ Ziryâb'ın kaynaklarda belirtildiği üzere siyah oluşu Afrika kökenli olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Tarım arazilerinde çalıştırılmak üzere Irak bölgesine getirilen zencilerin Emevîler zamanında bir isyana kalkıştıkları ve bu isyanın meşhur Irak valisi Haccâc b. Yûsuf es-Sekafî (45-95/666-714)'nin Iraklı birlikleri tarafından bastırıldığı bilinmektedir.¹¹ Abbâsîler döneminde de bölgede çalıştırılmak üzere Afrika'dan çok sayıda zenci getirilmiştir. Bunların sayılarının giderek artması sonrasında 141/758 yılında Basra'da 145/762-763 yılında

¹ Ahmed b. Muhammed el-Makkarî et-Tilmisânî (1041/1631), *Nefhu't-Tib min Ğusni 'l-Endelus er-Ratib*, Beyrut 1988, I, 344.

² Ebû 'Amr Halife b. Hayyât b. Ebû Hubeyre el-Leysî el-'Usfurî (240/854), *Tarih*, (Haz. Mustafa Necîb Fewâz-Hikmet Keşli Fevvâz), Beyrut 1995, s. 282-290; İbn Hazm el-Endelûsî, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd, (456/1064), *Halifeler ve Fetihler*, (Çev. Şaban Öz), Ankara 2004, s. 42.

³ İbn Hayyân el-Kurtubî, Hayyân b. Halef, 469/1076), *el-Muktebes min Enbâi Ehli'l-Endelus*, (Thk. Mahmud Ali Mekkî), Kahire 1994, s. 221; el-Makkarî, *Nefhu't-Tib*, I, 344.

⁴ İbrahim el-Mevsilî hakkında geniş bilgi için bkz. el-İsfahânî, *Kitâbu'l-Eġânî*, V, 169-268. Bkz. Ahmet Hakkı Turabi, "İbrahim el-Mevsilî", *DİA*, (İstanbul 2000), XXI, 532, 533.

⁵ İbn Abdurabbihî, Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed b. el-Endelûsî, (327/938), *Kitâbu'l-'İkdi'l- Ferîd*, I-VII, (Haz. Ahmet Emin, İbrahim el-Ebyârî, Abdusselam Hârun), Beyrut trs, VI, 37. İbn Saîd, ise onun İshak el-Mevsilî'nin kölesi olduğunu zikretmektedir. İbn Saîd el-Maġribî, (685/1286), *el-Muġrib fi Hulâ'l-Maġrib*, (Thk. Şevki Dayf), Kahire trs, I, 47.

⁶ H. G. Farmer-(E. Neubauer), "Ziryâb", *EI2*, (Leiden 2002), XI, 516.

⁷ el-Makkarî, III, 122.

⁸ Hüseyin Mu'nis, *Mevsuatu Tarihi'l-Endelus*, Kahire 1996, I, 87.

⁹ R. Dozy, *Tarihu'l-Muslimîn fi İsbanya (711-1110)*, (Arapçaya Çev. Hasan Habeşi), Kahire 1994, I, 78.

¹⁰ H. G. Farmer, "Ziryâb", *IA*, İstanbul 1986, XIII, 578.

¹¹ Bu isyan hakkında geniş bilgi için bkz. Fatih Erkoçoğlu, *Abdülmelik b. Mervân ve Dönemi /65-86/685-705*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2006, s. 214-217.

Medine'de isyan etmişlerdir.¹² 255/868 yılında vukû bulacak olan zenci isyanı, imparatorluğu tam 14 yıl meşgul ederek, ciddi bir tahribata yol açacaktır.¹³

Kaynaklarımızda Ziryâb'ın hem Halife Mehdî'nin mevlası hem de İbrahim el-Mevsilî'nin kölesi olduğundan bahsedilmesinde bir ihtilafın olduğunu düşünmekteyiz. Zira onun mevla olması azatlı köle olduğu anlamına gelmektedir. Buna rağmen o şahıs, eski efendisinin yanında bulunup, ona hizmet edebilir; fakat artık o hür bir kişidir.¹⁴ İleride geleceği üzere Ziryâb'ın İshak el-Mevsilî (235/850)¹⁵ ile anlaşmazlığa düşmesi hususunda ise İshak'ın onu Bağdat'ı terketmeye zorlamasından Ziryâb'ın hürriyetini kazanmış birisi olduğunu göstermektedir. Aksi takdirde Ziryâb, İshak'ın kölesi olsa idi, efendisi kölesini uzak bir diyara satarak kendisinden kurtulabilirdi.

Mûsikî Tahsili

Ziryâb'ın mûsikî birikiminin oluştuğu zaman dilimi, Abbâsîlerin iktidarlarını perçinledikleri bir dönem olan Mehdî ve Hârûn er-Reşîd (170-193/786-809)¹⁶ dönemleridir. Abbâsî halifelerinin ilim, sanat ve kültürün yanı sıra mûsikîye de oldukça fazla önem verdiği bilinmektedir. Özellikle sesi de güzel olan Halife Mehdî'nin kendisi mûsikî sanatına ayrı bir ilgi duymuş ve sarayında musikî toplantıları tertip etmiştir.¹⁷ Halife Harun er-Reşîd döneminde ise sarayda çok sayıda müzisyen görülmektedir. Bu dönemde İbrahim el-Mevsilî, İbn Câmî' es-Sehmî, Muhârik, Zelzel, 'Amr el-Ğazâl, 'Alluveyh¹⁸ ve 'Absar gibi¹⁹ şarkıcılar ile neyzen Bersuma şöhret bulmuşlardır.²⁰ İbn 'Abdurabbih, Hârûn er-Reşîd'in Bersuma'ya bu sanatkârların icraları ve bazı hususiyetlerini sorduğunu kitabında zikretmektedir.²¹ Bu kadar çok sanatçının olduğu bir yerde de rekabet tabii olarak kaçınılmaz olacaktır.

¹² Halife, *Tarih*, 275, 276; Geniş bilgi için bkz. Cem Zorlu, *Abbâsîlere Yönelik Dinî ve Siyasî İsyanlar*, Ankara 2001, 288-296.

¹³ Geniş bilgi için bkz. et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, (310/932), *Tarîhu't-Taberî (Tarîhu'l-Umem ve'l-Mülûk)*, (Thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim), Kahire trs, IX, 410-667; İbnü'l-Esir, 'Izzeddîn Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem eş-Şeybânî (630/1233), *el-Kâmil fi't-Târih*, Beyrut 1982, VII, 205-406; Musa Baydar, *Abbâsîler Tarihinde (H. 255-270/869-883), Zenci İsyanı, Sebep ve Sonuçları*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2007.

¹⁴ Mevâlî hakkında geniş bilgi için bkz. İsmail Yiğit, "Mevâlî", *DİA*, Ankara 2004, XXIX, 424-426.

¹⁵ Geniş bilgi için bkz. Ahmet Hakkı Turabi, "İshak el-Mevsilî", *DİA*, (İstanbul 200), XXII, 536, 537.

¹⁶ Halife b. Hayyât, *Tarih*, 295-305.

¹⁷ Ruhi Kalender, "XV. Yüzyıla Kadar Arap, İran ve Türk Musikisinin Kısa Tarihçesi", *AÜİFD*, Ankara 2009, XXXIX, s. 260; Ahmet Hakkı Turabi, "İbn Câmî' (ö. 808) Kureyşli Meşhur Muğannî ve Bes-tekâr", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (Sivas 2005), IX-1, s. 164.

¹⁸ İsfahânî'nin kitabında bu müzisyenin ismi 'Alluveyh olarak harekelenmiştir. Bkz. el-İsfahânî, Ebû'l-Ferec, (356/966), *Kitâbu'l-Eğânî*, (Haz. Abdülemir Ali Mühemmenâ, Semîr Yusuf Câbir), yy trz., IV, 347, 348; XI, 334. Geniş bilgi için bkz. İsfahânî, *age*, XI, 334-366. H. G. Farmer bu şarkıcının ismini 'Alluyah ve Allawaya olarak kitabında zikretmektedir. Bkz. *A History of Arabian Music to XIII th Century*, Londra 1929, s. 123.

¹⁹ İbn 'Abdurabbih, *el-İkdu'l-Ferîd*, VI, 36, 37, 40; el-İsfahânî, *el-Eğânî*, IV, 347, 348; V, 192, 193; XI, 334-366; Ahmet Hakkı Turabi, "İbn Câmî", 161-174.

²⁰ İbn 'Abdurabbih, VI, 34; bkz. Kalender, *agm*, 164; Turabi, *agm*, 168.

²¹ İbn 'Abdurabbih, *İkdu'l-Ferîd*, VI, 34.

İbn 'Abdurabbih, Ziryâb'a mûsikîyi öğretmenin İbrahim el-Mevsilî olduğunu²² zikrederken el-Makkarî, onun hocası olarak hem İbrahim'in hem de oğlu İshak el-Mevsilî'nin adını vermektedir.²³ İshak el-Mevsilî ile Ziryâb'ın ölüm tarihlerinin birbirlerine çok yakın olması bu ikisinin aynı hocadan yani İshak'ın babası İbrahim'den birlikte ders almış olduğu anlamına gelebilir. Ayrıca İbrahim el-Mevsilî'nin 188/804 yılında öldüğu düşünülecek olursa müteakiben Ziryâb'ın onun oğlu İshak'tan da ders almış olması tabiidir. Aşağıda İshak ile Ziryab arasında geçen olay zaten bu hoca talebe ilişkisini açıkça ortaya koymaktadır.

Kaynaklarda Ziryâb'ın İbrahim ve oğlu İshak el-Mevsilî'den başka hocalarının olup olmaması hususunda bir bilgi olmasa da onun, hem eğitimini görürken İbrahim ve İshak'ın yanında ya da sarayda yukarıda zikredilen muğanniler ile bir şekilde bir ortamda karşılaşmış olması gerekir. Zira Mehdî'nin ve Hârûn Reşîd'in sarayında bu sanatçıların sanatlarını icra ettikleri yukarıda zikretmiştik. Ayrıca Ziryâb'ın, Halife Mehdî'nin mevlâsı olması ve özellikle ileride geleceği üzere Endülüs'te Bağdat stilini tesis etmesindeki rolü düşünülecek olursa onun saray hayatının bütün vechelerine hakkıyla vâkîf olduğu açıkça görülmektedir.

Hayatı Hakkında

Ziryâb'ın hayat hikâyesine dair en geniş bilgiyi biz el-Makkarî'de (986-1041/1578-1632) bulmaktayız. Onun detaylı olarak verdiği malumat ise kendi ifadesinden de anlaşılacağı üzere İbn Hayyân'ın (377-469/987-988-1076) *el-Muktebes* isimli kitabından alınmaktadır.²⁴ Fakat ne var ki İbn Hayyân'ın kitabında bu detaylı malumat yer almamakta ve burada sadece Ziryâb'ın II. Abdurrahman'dan evvel öldüğüne dair tarih kaydı bulunmaktadır.²⁵ Bundan dolayı Owen Wright hem Arap hem de Batılı ilim adamlarının, Ziryâb'ın kariyeri ile ilgili el-Makkarî'nin detaylı bir şekilde takdim ettiği anlatımı, bu husustaki kaynakların temeli kabul ettiklerini yazar.²⁶

Biz Owen Wright'ın itirazlarına daha sonra yer vermek kaydıyla el-Makkarî'de detaylı olarak zikredilen Ziryâb'la ilgili malumatı aktaralım.

el-Makkarî, Ziryâb'ın akıllı, sanatına hakkıyla vâkîf, fasih bir lisana, güzel bir sese, tatlı bir huya sahip kimse ve aynı zamanda irticalen şiir söyleyebilen bir şair olduğundan bahsetmektedir. Onun İshak el-Mevsilî'nin öğrencisi olduğunu ve İshak'ın şarkılarını iyi bildiğini, güzel sesi ve suretiyle birlikte onun sağlam bir akla ve kavrayışa sahip olduğunu ve İshak'tan daha kabiliyetli ve üstün olduğunu kaydetmektedir.²⁷

²² İbn 'Abdurabbih, *İkdu'l-Ferîd*, VI, 37. Bkz. Farmer, "Ziryâb", *IA*, XIII, 578.

²³ el-Makkarî, *Nefhu't-Tîb*, I, 344; III, 122. Ayrıca bkz. Reynold A. Nicholson, *A Literary History of The Arabs*, Cambridge 1969, s. 418.

²⁴ el-Makkarî, III, 122-133.

²⁵ İbn Hayyân, *el-Muktebes*, 221.

²⁶ Owen Wright, "Music In Muslim Spain", *The Legacy Of Muslim Spain*, Ed. Salma Khadra Jayyusi, Leiden-New York-Köln, 1992, s. 556.

²⁷ el-Makkarî, III, 122.

el-Makkarî, İshak ile Harun er-Reşîd arasındaki bir diyalogu zikretmektedir. Burada anlaşıldığına göre İshak, sahip olduğu okula gelen yetenekli öğrencileri tespit ederek bunları halifeye takdim etmekte ve böylece halifenin himmetine mazhar olmak istemektedir. Fakat bu sefer halifeye takdim etmiş olduğu kişi, diğerlerinden farklı idi ve işin ilginç tarafı İshak da yeterince bunun farkında değildi. İshak, halifeye kendi öğrencisi olduğunu belirttiği Ziryâb'ı önerirken, onun sanatında alışılmış olandan farklı bir muğanni olduğunu ve henüz meşhur biri olmadığını söyledi.²⁸

İshak, halifeye Ziryâb'dan bahsetti. Ondan güzel ve etkili şarkılar dinlediğini ve bunlardaki fevkaladeliğe vâkıf olunması gerektiğini ve Ziryab'ı kendisinin keşf ettiğini söyledi. Bu önemli mûsikîşinasın geleceği için halifenin desteğinin önemli olacağını belirtti. Bunun üzerine Hârûn er-Reşîd, İshak'tan onu huzuruna getirmesini emretti. Ziryâb, halifenin huzurunda onunla, adâb-ı muâşerete fevkalade vâkıf bir şekilde konuştu. Halife müteakiben onun mûsikî bilgisini öğrenmek istedi. O da insanların yaptığı şeyi yaptığını, insanların yapamadıklarının da daha iyisini yaptığını, onların güzel söyledikleri de ancak halife için söylenenler olduğunu, söylemediklerinin ise halife için saklananlar olduğunu belirtti.²⁹

Konuşmasıyla halifenin ilgisini çeken Ziryâb, eğer izin verirse halife için daha önce kimsenin duymadığı şarkılar söylemek istediğini ifade etmiş, bunun üzerine halife hocası İshak'ın udunu getirmelerini emretmiştir. Hocasının udu gelirken o kendisinin imal etmiş olduğu udu kullanmak istediğini, zira ondan başkasını tercih etmediğini belirtmiş ve udunun da kapıda olduğunu eğer izin verilirse onu kullanmak istediğini beyan etmiştir. Halifenin emriyle Ziryâb'ın udu huzura getirilmiştir. Bu esnada halife, getirilen udun diğerinden farklı olmadığını düşünmüş ve de haklı olarak neden hocasının udunu kullanmayı istemediğini sormuştur. Ziryâb da "Efendim, hocamın bir şarkısını söylememi istiyorsa onu hocamın uduyla çalar söylerim. Eğer benim şarkım istenirse o zaman kendi udumla çalmam gerekir." demiş ve bunun üzerine halife Harun er-Reşîd iki udun da aynı görüldüğünü söyleyince, bu sefer Ziryâb, halifenin doğru söylediğini belirttikten sonra farklı bir gözle kendi uduna bakılmasının gerektiğini belirtmiş ve kendi udunun, hocasının udu kadar ve udun yapıldığı ağaç cinsi de aynı olsa da kendi udunun ağırlığının diğer udun üçte biri kadar olduğunu, tellerinin ise sıcak su ile eğirilmeyen ipekten yapıldığını -sıcak su ile eğirilen ipek tellin gevşek olacağını- ifade ettikten sonra udunun bam ve mesles tellerini ise arslan yavrusu bağırsaklarından yaptığını ve bu tellerden çıkan sesin netliği, gürlüğü ve tizliğinin diğer hayvanların bağırsaklarından elde edilen tellerden kat kat iyi ve udunun göğsünün de mızrab darbelerine karşı diğer udlardan daha dayanıklı olduğunu söylemiştir. Halife Ziryâb'ın udla ilgili olarak anlattıklarını beğenmiş ve ona şarkı söylemesini emretmiştir. Ziryâb şarkı söylemeye başlamıştır:

²⁸ el-Makkarî, III, 122.

²⁹ el-Makkarî, III, 123.

*“Ey şansı iyi olan hükümdâr Hârün,
İnsanlar sana erkenden geldiler.”*

Ziryâb şarkısını tamamlayınca Hârün er-Reşîd sevinçten ayağa kalkmış. İshak’a, Ziryâb’ı kendinden saklamış olsaydı cezalandırılacağını söylemiş, onu yanına almasını ve ona özen göstermesini emretmiş, onunla ilgileceğini belirtmiştir.³⁰

İshak el-Mevsilî, müteakiben Ziryâb’la baş başa kalınca ona şunları söylemiştir: “Ey Ali, haset hastalıkların en eskisi ve en hastalıklısıdır. Dünya da aldatıcıdır. Sanatta ortaklık düşmanlığı getirir. Sen sahip olduğun icat ve bu durumla bana tuzak kurdun. Kendi menfaatini gözettin. Ben senin benden daha düşük olduğun zannıyla buraya gelmiştim. Sen beni küçük düşürdün ve kendi konumunu yükselttin. Sen benim oğlum olsan bile bundan sonra seninle arkadaşlık bile yapmam.” diyerek iğrenç bir şekilde aldatıldığını ve halifenin huzurunda da böylece küçük düşürüldüğünü belirtmiştir.³¹ İshâk el-Mevsilî bu ifadelerle de yetinmeyip, Ziryâb’a, Bağdat’ı terk etmesi ve kendisi hakkında burada bir daha konuşulmayacağına dair yemin etmesini istemiştir. Böylece Ziryab için başka bir alternatif kalmamıştır. Zira aksi takdirde hocası tarafından servet ve hayatını kaybetmekle tehdit edilmiştir. Bunun üzerine Ziryâb, Mağrib’in yolunu tutmak zorunda kalmıştır.³²

Harun er-Reşîd müteakiben İshak’ı huzuruna çağirtmiş ve Ziryâb’ı sormuştur. İshak el-Mevsilî de Ziryâb’ı kötüleyerek onun hakkında şunları söylemiştir: “O, mecnun çocuk cinlerin kendisiyle konuştuğunu ve onların kendisiyle şarkı söylemede yarıştığını iddia ediyor, dünyada kendisinin bir benzeri olmayacak kadar bilgili olduğunu düşünüyordu. Ve siz onu mükâfatlandırmadan o, çekti gitti.” Halife, İshak’ın bu sözlerinden tatmin olmuş ve “Onunla sevinmiştik.” demiştir.³³

Yukarıda detaylıca anlatmış olduğumuz hikâyenin içerisinde bazı problemlerin var olduğu gözükmektedir. Owen Wright’ın da haklı olarak belirttiği gibi İshâk’ın, talebesi Ziryâb’ın kendisinden saklamış olduğu özelliklerini bilmemesine imkân yoktur ve de İshak’ın halifenin huzurunda rezil olması da anlaşılacak gibi değildir. Ayrıca Ziryâb’ın da kendisini ve sanatını halifeye tanıttıktan sonra ve de hayatının da fırsatını yakalamışken Bağdat’ı terk edip gitmesi yine de akla mantığa sığmamaktadır. Halifenin Ziryâb’ın şarkısından ve musiki birikiminden ziyadesiyle memnun olması sonrasında Ziryâb’ın Bağdat’ı terk etmesiyle ilgili İshak’la Hârün Reşîd’in diyalogunda halifenin, İshak’ın sözlerini hiç sorgusuzca kabul etmiş olması da dikkati çeken bir başka husustur ki bu durum da pek de sağlıklı görülmemektedir.

³⁰ el-Makkarî, III, 123.

³¹ el-Makkarî, III, 123, 124; Sigrid Hunke, *Avrupa’nın Üzerine Doğan İslâm Güneşi*, (Çev. Servet Sezgin), İstanbul 1972, s. 401, 402. Bkz. Owen Wright, 556.

³² el-Makkarî, III, 124; Hunke, age, 402.

³³ el-Makkarî, III, 124.

Endülüs'e Göçü

el-Makkarî, Ziryâb'ın Bağdat'tan ayrıldıktan sonra Mağrib'e geçtiğini ve Doğu'da unutulduğunu zikretmektedir.³⁴ el-Makkarî, ayrıca Ziryâb'ın Mağrib'teki yaşamı hakkında hiçbir bilgi vermemekte ve sadece onun oraya gittiğinden bahsetmektedir. Onun Mağrib'teki yaşamıyla ilgili bilgileri İbn 'Abdurabbih'den (246-328/860-940) öğrenmekteyiz. O, Ziryâb'ın Bağdat'tan sonra Kayravân'a gittiğini ve burada bir müddet Ağlebî hükümdarı Ziyâdetullah b. İbrahim'in (201-223/816-837) himayesinde bulunduğunu ve burada sanatını icra ettiğini nakletmektedir. Ziryâb'ın ne kadar süre ile burada kaldığı bilinmemekle birlikte 821 yılında Antere'nin beyitlerinden bestelediği bir şarkısında Ağlebî hükümdarını kızdırdığı ve bunun üzerine de hükümdarın, onun dövülmesini ve şehirden kovulmasını buyurduğu ve üç gün sonra şehirde görülürse de kellesinin vurulmasını emrettiği zikredilmektedir.³⁵

Owen Wright, Ziryâb'ın Bağdat'ı terk etmesi ile Kayravân'dan ayrılması olaylarının ilginç bir şekilde birbirlerine benzediğini; fakat Bağdat'ı terkinin hoca talebe rekabetinden, Kayravân'dan ayrılmasının ise hükümdarla arasında zikri geçen olaydan kaynaklandığını yazmaktadır. Bir öncekinde olduğu gibi bunda da ölümle tehdit edilmesi durumu söz konusudur ve bu kısım el-Makkarî'de zikredilmemektedir. Wright burada anlatımın ustaca kurgulanıp süslenmiş olduğuna dikkat çekmektedir. Bunu aşağıda zikredeğimiz İbnu'l-Kûtiyye'den yapılan naklin de desteklediğini beyan etmektedir.³⁶

İbnu'l-Kûtiyye, Ziryâb'ın Halife Emîn'in (193-198/808-813)³⁷ yanında yer aldığını ve kardeşi el-Me'mûn'un (198-218/813-833)³⁸ hilafet mücadelesi sonrasında 198/813 yılında onu öldürmesi üzerine Endülüs'e geçtiğini zikretmektedir.³⁹ Owen Wright, İbn 'Abdurabbih'de Ziryâb'la ilgili olarak detaylı bilgilerin olmamasını da ilave ederek, buna göre Harun er-Reşid ile İshak arasındaki diyalogun sonradan uydurulmuş olabileceğini belirtmektedir. Bu görüşünü de desteklemek kabilinden İshak el-Mevsilî'nin hakkında yegâne kaynak olan İsfahânî'nin (356/966) meşhur kitabı *Kitâbu'l-Eğânî*'de Ziryâb'a hiçbir atfın olmamasını vermektedir.⁴⁰

³⁴ el-Makkarî, III, 124.

³⁵ İbn 'Abdurabbih, VI, 37. Bkz. Farmer, *A History of Arabian Music*, 129; Farmer, "Ziryâb", *İA*, XIII, 578.

³⁶ Owen Wright, 557.

³⁷ ed-Dineverî, Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvud (282/895), *el-Ahbârü't-Tivâl*, (Thk. Ömer Faruk et-Tabbâ'), Beyrut trs, s. 359-365; İbn Hazm el-Endelûsî, *Halifeler ve Fetihler*, 45, 46. Hârûn Reşid'in oğlu olan el-Emîn'in asıl ismi Muhammed'dir. Babası 175/791-792 yılında Muhammed'i vâliat tayin etmiş ve ona el-Emîn lakabını vermiştir. 183/799'da diğer oğlu Abdullah'ı vâliat tayin etmiş. Mûteakiben de oğulları el-Emîn ve el-Me'mûn'la 186/802 yılında çıktığı hac yolculuğu sonrasında Kâbe'de önce el-Emîn ardından el-Me'mûn ve bundan sonra da el-Mu'temen lakablı Kâsım isimli oğluna biat almıştır. Geniş bilgi için bkz. Nahide Bozkurt, *Mu'tezile'nin Altın Çağı - Me'mun Dönemi*, Ankara 2002, s. 25-27.

³⁸ Bkz. ed-Dineverî, *Ahbâr*, 365, 366; İbn Hazm, *Halifeler ve Fetihler*, 46.

³⁹ İbnu'l-Kûtiyye el-Kurtubî, Muhammed b. Ömer, (367/977), *Tarihu İftitâhi'l-Endelus*, (Thk. Abdullah Enis et-Tabbâ'), Beyrut 1994, s. 112.

⁴⁰ Owen Wright, s. 557.

Owen Wright bütün bunlardan sonra Hârun-İshak hikâyesinin el-Makkarî tarafından üretildiği ve süslendiğine dikkat çekmekte ve bunun herhangi bir tarihi temel olmaksızın sanatçı, öğretmen ve kültürel standartları ayarlayan birisi olarak Ziryâb'a atfedilen kritik önemi hiçbir şekilde göstermediğini ifade etmektedir.⁴¹ Wright'ın Ziryâb'ın hayatıyla alakalı olarak el-Makkarî'nin nakline yapmış olduğu itirazı burada bırakıp Ziryâb'ın yeni vatani Endülüs'e geçmek ve Ziryâb'ın gelişı arefesindeki bölgeye kısaca bakmak istiyoruz.

Ziryab Öncesi Endülüs

Hişâm b. Abdurrahman (172-180/788-796)'ın 180/796 yılında ölümü üzerine yerine geçen oğlu I. Hakem (180-207/796-822) döneminden başlayarak Endüslü hükümdarlar, saraylarının kapılarını Doğu'nun ünlü musikîşinâs ve muğannilerine açmışlardı.⁴² I. Hakem, Endülüs'ün Ömer b. Abdülaziz'i kabul edilen⁴³ babası Hişâm'ın aksine, dini bütün birisi değildi. Halk, halifeyi camide pek göremiyordu. İçki, müzik ve şiirin bulunduğu işret meclisleri ve avcılık onun hayli ilgisini çekmekteydi.⁴⁴

Özellikle I. Hakem zamanında 'Alûn ve Zerkun isimli şarkıcılar Doğu'dan Endülüs'e geldiler.⁴⁵ Bunları Fadlu'l-Medine⁴⁶ ve Kamer⁴⁷ isimli şarkıcılar takip etti."⁴⁸ Ziryâb ise 206/821-822 yılında Endülüs'e gelmiştir.⁴⁹ Ne var ki müzisyenlerin hamisi I. Hakem, o geldiğinde henüz vefat etmişti. Babasından istikrarlı bir devlet devralmış olan yeni halife II. Abdurrahman (207-238/822-852)'in⁵⁰ 30 yıl süren halifeliği, ufak tefek isyanları sayılmaz ise Endüslülere "Eyyâmu'l-Arûs (düğün günleri)" dedirtecek kadar gayet huzurlu ve neşe içerisinde geçmiştir.⁵¹ Özellikle II. Abdurrahman dönemi, Endülüs medeniyetinin teşekküle başladığı, idari alanda ortaya konulan yeni düzenlemeler ile iktisadi alanlardaki gelişmelerin yanı sıra kültürel alanda doğunun birikiminin Endülüs'e nakledildiği bir dönemdir.⁵² Ayrıca bu dönemde ulema güçlenmiş ise de sarayın sanatsal ve entelektüel beğenilerine müdahalede bulunmamıştır.⁵³ Mahmoud Makkî, II.

⁴¹ Owen Wright, s. 558.

⁴² Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları, İlim Kültür Tarihi*, Ankara 1997, s. 117.

⁴³ Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, I, Ankara 1994, s. 69.

⁴⁴ Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, I, s. 73.

⁴⁵ el-Makkarî, III, 130.

⁴⁶ Geniş bilgi için bkz. el-Makkarî, III, 140.

⁴⁷ Geniş bilgi için bkz. el-Makkarî, III, 140, 141.

⁴⁸ Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları, İlim Kültür Tarihi*, s. 117.

⁴⁹ el-Makkarî, I, 344. Bkz. Henry George Farmer, *Historical Facts For The Arabian Musical Influence*, Londra 1930, s. 28; Abdülaziz Sâlim, *Tarihu'l-Müslimîn ve Asâruhum fi'l-Endelus*, Beyrut 1988, s. 233; Özdemir, *Endülüs Müslümanları, İlim ve Kültür Tarihi*, s. 117.

⁵⁰ Hakkında bilgi için bkz. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, VI, 378, 379, 383, 384.

⁵¹ Abdülaziz Sâlim, *Tarihu'l-Müslimîn ve Asâruhum fi'l-Endelus*, s.229; Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, I, Ankara 1994, s. 76.

⁵² Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, I, 75, 76.

⁵³ Farmer, *A History of Arabian Music*, s. 98.

Abdurrahman'ın kültürlü bir kimse olduğunu, Hârûn er-Reşîd ve el-Me'mûn zamanlarında Abbâsîlerin başkenti Bağdat'ın ulaştığı kültürel seviye ve gelişmenin haberleri kendisine geldiğinde, onun Kurtuba'yı Batı'nın Bağdat'ı kendisini de Emevîlerin Me'mun'u yapmak istediğini ifade etmiştir. Makkî, önceki Endülüs emirlerinin en büyük meselelerinin kendi sahip oldukları devleti, Abbâsî rakiplerinin kendi iç işlerine müdahale edebilirler korkusuyla, Abbâsîlerin kültürel havzası olan Irak ve İran'dan uzak tutmak olduğunu söylemektedir. II. Abdurrahman'ın iktidarında ise Abbâsîler ajanlarını Endülüs karasularına karışıklık çıkarmak için göndermekten vaz geçtikleri için artık tehlike ortadan kalkmıştır ve Emevî emirî bu nedenle Abbâsî medeniyetinin ve onun gelişmiş kültürünün meyvelerinden mümkün olduğu kadar faydalanmaya karar vermiştir.⁵⁴

Ziryâb Endülüs'te

el-Makkarî, Ziryâb'ın Mağrib'teyken Endülüs hükümdarı I. Hakem'e yazdığı mektubunda, sahip olduğu sanatı kendisine gösterebilmek ve yanına gelebilme için izin istediğini belirtir. I. Hakem onun talebini olumlu karşılamış ve bunun üzerine de Ziryâb, çoluk ve çocuğuyla birlikte Endülüs'e hareket etmiştir. Yolda I. Hakem'in ölüm haberini alınca Ziryâb, oldukça fazla hüzünlenmiş olmalı ki dönmeye karar vermiştir. Bu arada I. Hakem'in elçisi olduğu belirtilen ve Ziryâb'ın yolculuğunda ona eşlik eden Mansûr el-Yahûdî isimli şahıs, onu bu kararından vazgeçirmiş ve I. Hakem'in oğlunun yanına gitmeye ikna etmiştir. Bu arada Ziryâb'ın durumunu da yeni hükümdara iletmiştir. II. Abdurrahman'ın, onun ülkesine gelmesinin kendisini mutlu edeceğini belirten bir mektup ve yol güzergâhındaki görevlilere de onların rahat bir yolculukla Kurtuba'ya gelmelerini temin için emirler göndermiştir. Sarayındaki hadım edilmiş kölelerinden birisini hususi olarak muhtelif bineklerle birlikte onları karşılaması için vazifelen-dirmiştir.⁵⁵

el-Makkarî'nin ifadesine göre Ziryâb ve ailesi şehre bir akşamüstü girmişler ve en güzel saraylardan birisine yerleştirilmişler. Ziryâb üç gün istirahat ettikten sonra II. Abdurrahman'ın huzuruna davet edilmiştir.⁵⁶ İbn Haldûn ise hükümdarın kendisinin de onu karşılamak için şehrin dışına çıktığını zikretmektedir.⁵⁷

II. Abdurrahman, Ziryâb'a aylık 200 dinar tahsis etti. Buna ilave olarak Ramazan ve Kurban bayramlarında bin dinar, Mihricân ve Nevruz günlerinde be-

⁵⁴ Mahmoud Makkî, "The Political History Of Al-Andalus (92/711-897/1492)", *The Legacy Of Muslim Spain*, Ed. Salma Khadra Jayyusi, Leiden-New York-Köln, 1992, s. 25.

⁵⁵ el-Makkarî, III, 124, 125. İbn Haldûn, Ziryâb'ın Endülüs'e vardığında iktidarda I. Hakem'in olduğunu zikretmektedir. Bkz. İbn Haldûn, Ebû Zeyd Abdurrahman, (808/1406), *Tarihü İbn Haldûn*, (Haz. Halil Şehâde), Beyrut 200, I, 540; ayrıca bkz. *Mukaddime*, Çev. Zâkir Kadirî Ugan, İstanbul 1970, s. 437.

⁵⁶ el-Makkarî, III, 125. Bkz. R. Dozy, *Tarihü'l-Muslimîn fi İsbanya (711-1110)*, (Arapçaya Çev. Hasan Habeşi), Kahire 1994, I, 78.

⁵⁷ İbn Haldûn, *Tarih*, I, 540; bkz. *Mukaddime*, s. 437. Ayrıca bkz. Farmer, *A History of Arabian Music*, s. 129, 130.

şer yüz dinar ile her yıl üç yüz müdd⁵⁸ yiyecek tahsis ettiği ve bunun üçte ikisinin arpa ve üçte birinin de buğday olduğu belirtilmektedir.⁵⁹ Ziryâb'ın yanında bulunan Abdurrahman, Ca'fer, 'Ubeydullah ve Yahyâ isimli çocuklarına da -el-Makkarî o an dört çocuğu olduğunu zikretmektedir- her birine aylık 20 dinar tahsis edildiğini nakletmektedir.⁶⁰

Ziryâb'ın bu gelirlerinden başka hükümdarın meclislerinde de bahşişler aldığı İbnu'l-Kûtiyye zikretmektedir. Abdurrahman b. el-Hakem'in bir meclisinde Ziryâb'a 30 bin dinar bağışlaması, saray içinde konuşmalara neden olmuş ve hazineden sorumlu kişiler Müslümanlara ait olan bu paranın bir şarkıcıya tahsis edilmesinden rahatsızlık duymuşlar ve bu miktarın Ziryâb'a verilmemesine gayret sarf etseler de hükümdar bu paranın ona verilmesini emretmiştir. Ziryâb'ın, emrini yerine getirmeyen görevliler hakkında halifeye "Bu nasıl itaat" dediği nakledilmektedir.⁶¹

İlmî Donanımı ve Mûsikî Alanında Yaptıkları

İl. Abdurrahman, Ziryâb'ın sadece çaldığı ud ve söylediği şarkılarından değil; tarih ve şiir başta olmak üzere onun hemen hepsinde oldukça bilgili olduğu muhtelif sahalardaki sohbetlerinden de faydalanmıştır.⁶² Farmer'in da belirttiği üzere o, İl. Abdurrahman'ın nedimi olmuştu.⁶³

Ziryâb bunlardan başka muhtelif branşlarda da bilgi birikimine sahipti. Onun aynı zamanda astronomi ve coğrafya konularında da malumatı vardı.⁶⁴ el-Makkarî, Ziryâb'ın yedi iklimi ve bunların tabiatlarındaki ihtilafları, havalarını, denizlerini, ülkelerinin tasnifini ve nüfusları hakkında bilgili olduğunu kitabında zikretmektedir.⁶⁵

Ziryâb'ın ud mızrabı olarak ince tahta mızrab yerine akbaba teleđini⁶⁶ kullanılan ilk kişi ve ayrıca uda beşinci bir tel ilavesini yapan ilk mûsikî üstadı olduğu belirtilmektedir.⁶⁷ Ziryâb öncesinde udlar dört telli idi ve bunlar dört tabiata

⁵⁸ Walther Hinz bir müddün değerini 1,053 litre olarak vermektedir. Bkz. *İslâm'da Ölçü Sistemleri*, Çev. Sevim Acar, İstanbul 1990, s. 56.

⁵⁹ el-Makkarî, III, 125; Dozy, İl. Abdurrahman'ın Ziryâb'a her yıl iki yüz kantar arpa ve iki yüz kantar buğday tahsis ettiğini zikretmektedir. Bkz. *Tarihu'l-Muslimîn fi İsbanya*, I, 78.

⁶⁰ Bkz. el-Makkarî, III, 125.

⁶¹ İbnu'l-Kûtiyye, *Tarihu İftitâhi'l-Endelus*, s. 112, 113. Bkz. Hüseyin Mu'nis, *Mevsuatu Tarihi'l-Endelus*, Kahire 1996, I, 88.

⁶² el-Makkarî, III, 125, 127; Dozy, I, 78.

⁶³ Farmer, *A History of Arabian Music*, s. 99.

⁶⁴ el-Makkarî, III, 127; Farmer, *A History of Arabian Music*, s. 130.

⁶⁵ el-Makkarî, III, 127.

⁶⁶ Bkz. el-Makkarî, III, 126. Ayrıca bkz. *1001 Inventions Muslim Heritage in Our World*, (Ed. Salim T S Al-Hassani), s. 36, Farmer ve Hitti, Ziryâb'ın tahta mızrap yerine kartal tırnağı kullanımını bağlattığını zikretmektedir. Bkz. *A History of Arabian Music*, 130; Philip K. Hitti, *Siyâsî ve Kültürel İslâm Tarihi*, (Çev. Salih Tuğ), İstanbul 1995, III, 950; Özdemir de Hitti'den alıntı yaparak aynı şeyi söylemektedir. Bkz. *Endülüs Müslümanları İlim ve Kültür Tarihi*, s. 118.

⁶⁷ el-Makkarî, III, 126; Hitti, *İslâm Tarihi*, III, 950; Sigrid Hunke, s. 405; Özdemir, *İlim ve Kültür*, s. 118.

karşı gelmekteydi. O, udunun ortasına beşinci kırmızı bir tel ilave etti. Böylece udunda daha zarif bir anlam ve en mükemmel faydayı elde etti. Şöyle ki zir teli sarı boyalıdır ve ud sazında, bedeninin safrasına karşılık gelmektedir. Sonraki ikinci telin boyası kırmızıdır. Bu udda bedendeki kanın yerindedir ve o zîrin iki katı kalınlığındadır. Bunun için de mesnâ olarak isimlendirildi. Dördüncü telin rengi siyahtır ve bu da udda bedendeki sevdânın karşılığıdır. Bam olarak isimlendirilmektedir. Bu udun en üst telidir ve meslesin iki katıdır. Meslesin ise rengi yoktur. Beyazdır. Udda bedendeki balgamın yerini tutmaktadır. Mesnânın iki katı kalınlığındadır. Bu dört tel, dört tabiata karşılık gelmektedir. Bam sıcak kurudur ve mesnânın mukabilidir. Mesna sıcak nemlidir ve onu eşitlemek gerekir. Zir sıcak kurudur, meslesin mukâbilidir. Mesles de sıcak nemlidir. Her tabiat ziddına mukâbele eder tâ ki beden bu dört unsuru (hılt) ile dengeli olsun. Ne var ki beden nefsten/ruhtan yoksundur. Nefs, kanla ilintilidir. Ziryâb bunun için orta kanı temsil eden tele, Endülüs'te icat ettiği bu beşinci kırmızı teli ilave etmiştir. O, meslesin altında mesnânın da üstündedir. Böylece udunda dört unsur tam olarak yer almış oldu. Beşinci tel bedendeki nefse karşılık gelmiştir.⁶⁸

Owen Wright, bu beşinci tel ilavesinin ne tür pratik bir fonksiyonu olduğu sorusunun cevabının olmadığını ifade etmekte ve enstrümana böyle ilaveler için genel nedenlerden birisi olan ses genişliğini artırma niyetinin açık olmadığına kesinliğine dikkat çekmektedir. Çünkü ilave tel ortaya takılmıştır ve udun akordu ile ilgili olarak herhangi bir değişikliğin yapıldığına dair de bir ima bulunmamaktadır. Ayrıca bu işlemle birlikte enstrümanın melodik imkânlarının nasıl genişlemiş olabileceğini de görmenin zor olduğunu ifade etmektedir.⁶⁹

Owen Wright, yukarıda zikredilen Hârun-İshak diyalogu gibi udla ilgili olarak ona atfedilen yenilikleri eleştirisiz kabul etmemenin doğru olacağını belirtir. Rezonansı artırmak için daha ince ahşap malzeme kullanması, teller ve mızrap için seçtiği malzemede nadir şeyleri tercih etmesi, önceden kullanılan ahşap mızrapı, akbaba teleği ile değiştirmesi ve bunun yanı sıra iki üst ipek telin yaygın olarak kullanılanlardan farklı hazırlanması, aşağıdaki iki telin ise aslan yavrusu bağırsağından yapması gibi teknik yenilikler ona atfedilir. Owen Wright vahşi yaşamın imkânlarına rağmen aslan yavrusu bağırsağı gibi tedariki gayet zor olacak malzemenin kullanılmasının neredeyse imkânsız olduğunu söylerken yenilikler içerisinde, udun sesinin gürlüğü, dayanıklılığını artıran ıslahın makul görülebileceğini belirtir.⁷⁰

el-Makkarî, Ziryâb'ın kendisine cinlerin her gece şarkı öğrettiğini iddia ettiğini kitabında zikretmektedir. O, uykusundan uyanır uyanmaz hemen cariyeleri Ğazlân ve Huneyde'yi çağırmakta ve o ikisi de ellerine udlarını alıp onun yanına gelmekte ve Ziryâb da elinde uduyla bu şarkı üzerinde gece boyunca birlikte

⁶⁸ el-Makkarî, III, 126.

⁶⁹ Owen Wright, s. 558.

⁷⁰ Owen Wright, s. 558.

mütalaa etmektedirler. Daha sonra Ziryâb, şiiri yazmakta ve ardından da yatağına dönmekteydi. el-Makkarî burada İbrahim el-Mevsilî'nin de eserlerini bu şekilde cinlerle mütalaa ettiğini zikretmekte ve bunu doğrusunu da Allah'ın bildiğini ifade ederek şüphesini izhar etmektedir.⁷¹ Buna rağmen Ziryâb'ın hafızasında 10 bin eserin güfte ve bestesinin bulunması o dönem için halk arasında onun, cinler tarafından desteklendiği ve bu şarkıları onların öğrettiği düşüncesinin yayılmasına neden olmuştur.⁷²

İbn Hazm (456/1064), *Tavku'l-Hamâme* isimli eserinde Ziryâb'ın hayatı ve şarkılarını yazan Eslem b. Abdülaziz⁷³ isimli bir kimseden bahsetmektedir. Bu şahıs, hâcib Hişâm b. Abdülaziz'in kardeşi olup iyi yetişmiş, kültürlü bir kimse-dir. Eslem, şiir ve mûsikî alanlarında da kendisini ispatlamış birisidir. Ayrıca İbn Hazm kitabında, Eslem'in Ziryâb'ın söylediği şarkıları ve onun hayatını ihtiva eden bir eserinin olduğuna yer vermektedir.⁷⁴ Farmer Eslem'in bu kitabı ağabeyi Hişâm'ın karısı ve aynı zamanda Ziryâb'ın kızı olan Hamdüne'nin yardımıyla hazırladığını ve kitabın isminin de *Kitâb Ma'rûf fî Eğânî Ziryâb* olduğunu zikretmektedir.⁷⁵

Ziryâb çocuklarına da mûsikîyi öğretmiştir. el-Makkarî, Abdurrahman, Ca'fer, 'Ubeydullah ve Yahyâ'ya ilave olarak Ziryâb'ın Muhammed, Kâsım, Ahmed ve Hasan isimlerinde sekiz erkek ve 'Uleyye ve Hamdüne⁷⁶ isimlerinde de iki kızının olduğunu ve bunların hepsinin de sanatkâr olduklarını zikretmektedir. Bunların içerisinde en iyisinin 'Ubeydullah olduğunu onun ardından da 'Abdurrahman'ın geldiğini ifade etmektedir.⁷⁷ Ziryâb'ın Ahmed isimli oğlu da babası gibi irticalen şiir söyleyen bir şairdi.⁷⁸ Ziryâb'ın çocukları aynı zamanda kendi öğrencileri idi. Çocuklarının dışındaki diğer öğrencileri arasında onun Mut'a isimli cariyesi gelmekteydi. Ziryâb, ona en güzel şarkıları öğretmişti. Bu cariyeye II. Abdurrahman'ı büyülemiş ve Ziryâb da bunu hükümdara hediye etmiştir.⁷⁹ Kâtib Ebû Hafs 'Ömer b. Kalhîl'in cariyesi Musâbîh de Ziryâb'ın öğrencile-

⁷¹ el-Makkarî, III, 125, 126.

⁷² el-Makkarî, III, 127; Farmer, *A History of Arabian Music*, 130; Özdemir, *İlim ve Kültür*, s. 118.

⁷³ ed-Dabbî, onun tam isminin Eslem b. Abdülaziz b. Hişâm, künyesinin de Ebû'l-Muhsin olduğunu zikretmektedir. Ahmed b. Yahya b. Ahmed b. 'Umeyre, (599/1202), *Buğyetu'l-Multemis fî Tarihi Ricâli Ehli'l-Endelüs*, byy 1967, s. 239.

⁷⁴ İbn Hazm el-Endelûsî, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd, (456/1064), *Tavku'l-Hamâme*, (Thk. Hasan Kamil es-Sayrafî), Kahire trs, s. 116; bkz. *Güvercin Gerdanlığı*, (Çev. Mahmut Kanık), İstanbul 1995, s. 254. ed-Dabbî (599/1202) de onun, edebî ve kültürlü kişiliğine dikkat çekmekte ve Ziryâb'ın şarkılarını içeren bir kitabının bulunduğunu nakletmektedir. *Buğyetu'l-Multemis*, 239. Bkz. Farmer, "Ziryâb", *İA*, XIII, 579.

⁷⁵ Farmer, "Ziryâb", *İA*, XIII, 579.

⁷⁶ el-Makkarî, Ziryâb'ın bu kızının Vezir Hâşim b. Abdullah'ın zevcesi olduğunu söylemektedir. Bkz. *Nefh*, III, 130, 131. Bkz. Farmer, *A History of Arabian Music*, 160.

⁷⁷ Bkz. el-Makkarî, III, 129. Farmer her ne hikmetse Ziryâb'ın altı erkek iki kızı olduğunu belirtmektedir. Bkz. *A History of Arabian Music*, 160.

⁷⁸ el-Makkarî, III, 122.

⁷⁹ el-Makkarî, III, 131. Bkz. Farmer, *A History of Arabian Music*, 136. Mut'a kendisine hissettiği aşkı açıkça II. Abdurrahman'a ilan etmiştir. Bkz. Maria J. Viguera, "Asluhu Li'l-Ma'âli On the Social Status of Andalusî Women", *The Legacy Of Muslim Spain*, Ed. Salma Khadra Jayyusî, Leiden-New →

rindendir. Bu muğanniye'nin tatlı sesi ve hüneriyle en üst noktaya ulaştığı belirtilmektedir.⁸⁰ Ziryâb'ın Ğazlân ve Huneyde isimli cariyelerinin de ud çaldıkları ve efendileri Ziryâb'la yeni bestelerin mütâalarında buldukları yukarıda zikredilmişti.⁸¹

Mûsikî Öğretim Metodu

II. Abdurrahman, Ziryâb için Kurtuba'da (Cordova) bir de konservatuar açmıştır.⁸² Bu konservatuarın benzerleri müteakiben İsbiliyye (Sevilla), Tuleytula (Toledo), Belensiye (Valencia) ve Gırnata (Granada) gibi Endülüs'ün diğer şehirlerinde de açılmıştır.⁸³ Farmer'in ifade ettiği üzere bu okul Batı Halifeliğinin yok oluşuna kadar varlığını sürdürmüştür.⁸⁴ Ziryâb en büyük ününü Endülüs müzik konservatuarı olan, onun Kurtuba Müzik Okulu ile yapmıştır. Buradan mezun olan öğrenciler, ülkenin ünlülerinden arasında yer almıştır.⁸⁵

Ziryâb'ın Müzik Okulu'ndaki eğitimle ilgili olarak bazı detaylar günümüze kadar intikal etmiştir. Ziryâb'ın Endülüs'e gelmesinden önce müzik hocalarının öğrencilerine bir şarkıyı, uygulamalı olarak öğretmeden başka bir metodları yoktu. Ziryâb bunu bütünüyle değiştirmiştir. O, öğrencilerinin müzik eğitimi müfredatını üç bölümde ele almaktadır. Buna göre ilk olarak ritim, vezin ve şarkının sözleri enstrüman eşliğinde öğretilmekte, daha sonra da basit halde nağme öğretilmektedir. Son olarak ise müzikal nüanslar (zâide) öğretilmektedir.⁸⁶

el-Makkarî, Ziryâb'ın müziğe yeni başlayanlar için benimsediği metodu zikretmektedir. Kendisine müzik öğrenmek için gelen kişiyi o, ilk önce *misvere* denilen yuvarlak mindere oturtur ve ona sesinin çıktığı kadar bütün gücünü kullanmasını emreder. Eğer onun sesi zayıfsa, sesi artıran bir egzersiz olarak sarğını onun beline bağlardı. Eğer öğrencisi kekeliyor veya ağzını yeterince açamıyorsa ya da onun konuştuğunda dişlerini kenetleme alışkanlığı varsa, Ziryâb ona ağzının içine üç parmaklık küçük bir tahta koymasını söyler. Öyleki çeneleri genişleyene kadar üç gün ve gece onu ağzında muhafaza etmek zorundadır. Daha sonra Ziryâb, öğrencisine avazının çıktığı kadar "*Yâ Haccâm*" veya "*Âh*" diye bağırmasını ve yapabildiği kadar sesini uzatmasını emreder. Eğer öğrencisinin gür, güçlü ve açık bir şekilde bu kelimeleri telaffuz ettiğini anlarsa, onu öğrencilerinin arasında kabul eder ve başarılı bir şarkıcı yapmak için de her-

→ →

York-Köln, 1992, s. 709, 710.

⁸⁰ el-Makkarî, III, 131. Bkz. Farmer, *A History of Arabian Music*, 136.

⁸¹ el-Makkarî, III, 126.

⁸² Sigrid Hunke, 403; Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları, İlim ve Kültür Tarihi*, 117; Hüseyin Mu'nis, *Mevsuatu Tarihi'l-Endelus*, I, 87.

⁸³ Özdemir, *Endülüs Müslümanları, İlim ve Kültür Tarihi*, s. 117, 118.

⁸⁴ Farmer, *A History of Arabian Music*, s. 99.

⁸⁵ Farmer, *A History of Arabian Music*, s. 130.

⁸⁶ Farmer, *A History of Arabian Music*, 110. Ahmet Hakkı Turabî, "İlk Dönem İslâm Dünyasında Müzik Çalışmalarına Bakış", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XIII-XV, s. 245; Zaide, bugün Batı müziğinde *appoggiatura*, çarpma, tril vb olarak bilinen ince figürlerle taslak ezgiyi süsleme, bezeme ilmidir. Bkz. Farmer, *A History of Arabian Music* s. 73.

hangi bir yorgunluk veya rahatsızlıktan onu korurdu. Aksi halde onunla daha fazla uğraşmazdı.⁸⁷

Farmer, Ziryâb öncesinde Endülüs'te çok erken bir sistem olan tek oktavlı (accordatura) sisteminin bulunduğunu belirtmekte ve İbn Miscâh (ö. 715)⁸⁸ tarafından oluşturulan ve İshak el-Mevsilî tarafından da yeniden biçimlendirilen Eski Arap Sisteminin⁸⁹ ise Ziryâb tarafından Endülüs'e tanıtıldığını ifade etmektedir.⁹⁰ Bu arada el-Makkarî, Ziryâb'ın Endülüs'e gelişiyle 'Alûn ve Zerkun'un isimli şarkıcıların şarkılarının unutulduğunu da nakletmektedir.⁹¹

Moda Belirleyicisi Ziryab

Ziryâb, mûsikî birikiminin yanı sıra, milâdî 9. yüzyıl Kurtuba'sında zamanın modasına yön veren bir modacı ve stil simgesi olmuştur. O, Bağdat'ı terk ederek Endülüs'e geçişinde beraberinde Bağdat modasını da getirmişti.⁹² Zira Abbâsî imparatorluğunun başşehri Bağdat, bugün Paris ve New York'un durumu gibi o dönemin modasının merkeziydi.⁹³ Görkemli başkent Bağdat'tan Kurtuba'ya sürekli bir fikir akışı söz konusuydu ve özellikle bazı alanlarda Abbâsî etkisi çok güçlü bir şekilde kendisini hissettiriyordu.⁹⁴ Ziryâb'ın Endülüs'e gelişi burada "Doğululaşmayı" daha da hızlandırmıştır.⁹⁵ Kurtuba'daki Emevî Sarayı onun yardımcılarıyla kendilerinin rakipleri olan Irak'taki Abbâsî sarayının kültürel ve sanatsal açıdan pek çok fikrini kendisine mal edebilmiştir.⁹⁶

⁸⁷ el-Makkarî, III, 128, 129; Farmer, *A History of Arabian Music*, s. 111; Ses eğitiminde, iyi ses çıkarabilmek için solunum kontrolü ve desteği çok önemli olduğu bilinmektedir. "Doğru bir nefes alıp verme herşeyden önce doğru bir duruş gerektirir. Baş, göğüs ve kalça birbiri üzerine gelerek birleşecek şekilde bel kemiği tarafından desteklenmelidir." (Bkz. Gül Fahriye Evren, *Ses Eğitimi Yöntemlerinin Ses Hastalıklarının Tedavisinde Kullanımı*, YLT, Selçuk Üniversitesi SBE, Konya 2006, s. 20; Ayşe Meral Töreyn, *Ses Eğitimi*, Ankara 2008, s. 95) Ziryab'ın metotları arasında bulunan, bele sarık bağlaması bu açıdan önemli sayılabilir. Ya haccam veya ah sesleri ile egzersiz yaptırması, bize, ünlü harflerle ilgili fonetik çalışmaları hatırlatıyor. Buradaki "a" ünlüsü çok önemlidir. Çünkü "a" bütün ünlülerin temelidir. Göğüs rejisterini ortaya koyar ve gırtlaklı, dili ve yüz kaslarını en az gerilim ile kullanan tek ünlüdür. Bu sebeplerle birçok eğitimci çalışmalarını bu ünlü ile başlatır. Bkz. Birol Vural, *Doğru ve Güzel Konuşma Sanatı*, Hayat yay, İstanbul 2005, s. 150.

⁸⁸ Hakkında geniş bilgi için bkz. Farmer, *A History of Arabian Music*, s. 61, 69, 78, 79, H. G. Farmer, "İbn Miscâh", *İA*, İstanbul 1968, V-2, s. 774, 775; Mustafa Kılıçlı, *Sadrullislam ve Emeviler Devrinde Ginâ*, Erzurum 1993, s. 107-109; Turabî, "İlk Dönem İslâm Dünyasında Musikî Çalışmalarına Bakış", 239; Fatih Erkoçoğlu, *Abdülmelik b. Mervân ve Dönemi*, s. 447, 448.

⁸⁹ İshak el-Mevsilî babasının yolundan giderek İbrahim b. Mehdî'nin başını çektiği romantik ve modern ekolün karşısında klasik hicâz ekolünü savunmuş ve yok olmak üzere olan klasik musikî nazariyesini ve icrasını sistemleştirmiştir. Turabî, "İshak el-Mevsilî", *DİA*, XXII, 536. Ayrıca bkz. Farmer, "Musikî", *İA*, VIII, 679.

⁹⁰ Farmer, *Historical Facts for the Arabian Musical Influence*, 308.

⁹¹ el-Makkarî, III, 130. Bkz. Farmer, *A History of Arabian Music*, 131.

⁹² *1001 Inventions*, s. 38; Özdemir, *Endülüs Müslümanları I*, 77. Bkz. İra M. Lapidus, *İslâm Toplumları Tarihi*, Hz. Muhammed'den 19. Yüzyıla, (Çev. Yasin Aktay), İstanbul 2002, s. 514; Lucie Bolens, "The Use of Plants for Dyeing And Clothing", *The Legacy Of Muslim Spain*, Ed. Salma Khadra Jayyusi, Leiden-New York-Köln, 1992, s. 1011.

⁹³ *1001 Inventions*, s. 38.

⁹⁴ André Clot, *Harun Reşid ve Abbâsiler Dönemi*, (Çev. Nedim Demirtaş), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2007, s. 272.

⁹⁵ André Clot, *Harun Reşid ve Abbâsiler Dönemi*, 272.

⁹⁶ Bkz. Jerrilyn Dodds, "The Arts of Al-Andalus", *The Legacy Of Muslim Spain*, Ed. Salma Khadra

Ziryâb Kurtubalılara neyi, nasıl yemeleri gerektiğini anlatmıştır. O, Endülüs mutfağında devrim yapmıştır. Bitkiler hakkında da geniş bir bilgi birikimi olduğu anlaşılan Ziryâb, kuşkonmaz gibi yeni bitkileri Endülüslülerin zevkine sunmuştur. el-Makkarî, Endülüslülerin daha önceden bu bitkileri bilmediğini zikretmektedir.⁹⁷ el-Makkarî ayrıca Endülüslülerin taze kişniş otu suyundan hazırlamış oldukları ve *Tefâyâ*⁹⁸ ismini verdikleri yemekten bahsetmekte ve bunun yanında *takliyye* denilen, sarımsak, kişniş otu ve eritilmiş yağ ile yapılan, çeşni olarak yenilen bir sos türünün de ona nispet edildiğini belirtmektedir.⁹⁹

Endülüslülere üç öğün yemek yemeyi ve yemeğe mutlaka çorba ile başlanıp ardından ana yemek ve tatlıyla biten ve yemeklerin ayrı ayrı tabaklarda servis edilmesini¹⁰⁰ ve ayrıca içeceklerin pahalı ve ağır metal kadehler yerine daha etkileyici olan kristal ve cam kaplarla sunulmasını tanıtmıştır.¹⁰¹ Ayrıca yemeklerin konulduğu ahşap malzemelerin (masa veya tablalar) üzerine keten örtüler örtmüştür. Böylece o, daha öncesinde örtüsü olmayan ahşap tablaların üzerine bir şey döküldüğünde her defasında ovularak temizlenmesinin önüne geçmiştir.¹⁰²

Ziryâb Kurtubalılara aynı zamanda neyi, nasıl giyeceklerini de öğretmiştir. Onlara mevsime göre giyinmeyi göstermekle yetinmedi canlı ve renkli kıyafetlerle yeni bir moda dahi oluşturdu.¹⁰³ Buna göre yaz boyunca beyaz ve açık renkli hafif kıyafetler, ilkbaharda renkli ipekli giysiler, sonbahar ve kış aylarında ise kalın ve yünlü elbiseler giyilmeye başlandı.¹⁰⁴

Ziryâb temizlikle ilgili olarak bir kısım yenilikleri de Kurtubalılara tanıttı. Koltuk altı deodorant kullanımını da ilk olarak Endülüs'e o getirdi.¹⁰⁵ Yine Endülüslülere elbiselerin üzerindeki kirleri, tuzla temizlemeyi ve böylece elbiselerin rengini beyazlatmayı¹⁰⁶ ayrıca diş macunlarıyla diş temizliğini o göstermiştir.¹⁰⁷

Ziryâb Kurtubalılarının saç modellerini de belirledi. Onun gelmesinden önce

→ →

Jayyusi, Leiden-New York-Köln, 1992, s. 604.

⁹⁷ el-Makkarî, III, 127; Bkz. Robert Hillenbrand, "Medieval Cordoba As A Cultural Centre", *The Legacy Of Muslim Spain*, Ed. Salma Khadra Jayyusi, Leiden-New York-Köln, 1992, s. 117.

⁹⁸ Tefâyâ: Bu yemek genç ve yağlı koyun etinden küçük parçalar halinde kesilmek suretiyle yapılmaktadır. Buna tuz, biber ve kuru kişniş otu, su, ezilmiş soğan, bir kepeç tatlı zeytin yağı ilave edilmektedir. Daha sonra az ateşin üzerinde çevirerek pişirilmektedir. Ayrıca buna kabuğundan soyulmuş ve parçalanmış fındık ve badem konmaktadır. Bkz. *Nefhu't-Tib*'in tahkikini yapan İhsan Abbâs'ın notu. III, 127, 128.

⁹⁹ el-Makkarî, III, 127, 128.

¹⁰⁰ Robert Hillenbrand, "Medieval Cordoba As A Cultural Centre", s. 117.

¹⁰¹ el-Makkarî, III, 128; Bkz. Robert Hillenbrand, agm, s. 117.

¹⁰² el-Makkarî, III, 128.

¹⁰³ el-Makkarî, III, 128; Robert Hillenbrand, 117. Ayrıca bkz. Lucie Bolens, "The Use of Plants for Dyeing And Clothing", *The Legacy Of Muslim Spain*, Ed. Salma Khadra Jayyusi, Leiden-New York-Köln, 1992, s. 1011.

¹⁰⁴ el-Makkarî, III, 128; Özdemir, *Endülüs Müslümanları Medeniyet Tarihi*, 49.

¹⁰⁵ Robert Hillenbrand, 117. Bkz. André Clot, *Harun Reşid ve Abbasiler Dönemi*, 272.

¹⁰⁶ el-Makkarî, III, 127.

¹⁰⁷ Robert Hillenbrand, "117. Bkz. André Clot, 272.

Kurtubalı kadın ve erkekler saçlarını uzatmakta ve ortadan ikiye ayırarak, kulaklarını ve yanaklarını kapatacak şekilde taramaktaydılar. O, kâkülü alnı örtecek kadar kısaltılarak ve yana bırakılan zülüfleri kulağa doğru sarkıtarak oluşturduğu kısa saç modeliyle yeni bir moda başlattı.¹⁰⁸ Onun etkisiyle Kurtuba'da mobilya biçimlerinde değişiklikler oldu, mutfak işleri ve masa düzenlemesi bir sanat mertebesine yükseldi.¹⁰⁹

Ziryâb'ın Endülüs'te varlıklı bir yaşam sürmesi ve özgürce sanatını icra etmesi doğuda Abbâsîlerin hâkimiyetinde yaşayan müzisyenlerin dikkatinden kaçmamıştır. Kaynaklarda geçen şu hikâye bunu en güzel şekilde anlatmaktadır. Halife Me'mun, Dimeşk'te Emevîler zamanından kalma bir saraya girmiştir. Burada içi su dolu bir havuz vardır. Me'mun burayı çok beğenmiş ve burada bir müddet kalmış, yemiş ve içmiştir. Bu esnada Emevîler'in kendi sarayında onlar hakkında olumsuz şeyler söylemeye başlamıştır. Bu arada 'Alluveyh eline udu almış ve şarkı söylemeye başlamıştır.

*"Her geçen gün ailemi görüyorum, ölüm meleği onları alıp götürüyor ve onlarla nemalanıyor,
O kavim şan ve servet sahibiydi, yok oldular, ancak ben onlar için devamlı gözyaşı döküyor ve üzülüyorum."*

Şarkı bittiğinde Me'mun, elindeki kadehi yere fırlatmış ve müzisyen 'Alluveyh'ya zinâkâr kadının çocuğu, "Efendilerini hatırlayacak bundan başka bir vakit bulamadın mı? demiştir.¹¹⁰ Bunun üzerine 'Alluveyh, "Mevlânız Ziryâb, Endülüslü efendilerinin yanında. Yüz köleyle birlikte yürüyor. Ben sizin yanınızda bu haldeyim." cevabını vermiştir. Bu söz üzerine Halife Me'mun'un, 'Alluveyh'e yirmi gün¹¹¹ kadar kızdığı daha sonra da onu affettiği belirtilmektedir. 'Alluveyh'in bu mealde başka bir ifade olarak "Ben yanınızda açıklıktan ölüyorum, Mehdî'nin mevası Endülüs'teki Emevîlerin yanına gidince şan ve şeref elde etti." dediği nakledilmektedir.¹¹² İsfahânî bu olayı 'Alluveyh'in hayat hikâyesini anlattığı kısımda da bir kere daha tekrarlamış ve onun Ziryâb'la ilgili olarak ilave bazı sözlerine yer vermiştir. Buna göre Ziryâb'ın iki yüz köleyle yürüdüğu ve 300 bin dinara sahip olduğu ifade edilmektedir.¹¹³

¹⁰⁸ Robert Hillenbrand, 117. Bkz. Özdemir, *Endülüs Müslümanları Medeniyet Tarihi*, 49; André Clot, 272.

¹⁰⁹ André Clot, 272.

¹¹⁰ İsfahânî bu olayı *el-Eğânî*'de bazı küçük değişikliklerle zikretmiştir. Yukarıda verilen beyitin ilk mısraı İsfahânî'de yer almamaktadır. Ayrıca İsfahânî, Halife Me'mun'un 'Alluveyh'e kızması sırasında "Efendilerin için ağlayacak bundan başka bir vakit bulamadın mı?" dediğini, bunun üzerine de 'Alluveyh'in de "Evet, onlara ağlıyorum." dedikten sonra Ziryâb'la ilgili kısmı söylediğini nakletmektedir. Bkz. *el-Eğânî*, IV, 347, 348. İsfahânî, 'Alluveyh'in asıl isminin Ali b. Abdullah b. Yüsuf olduğunu ve onun dedesini, Velid b. Osman b. 'Affân'ın Soğd Ülkesinden esir aldığını belirtmektedir. Bkz. *el-Eğânî*, XI, 334. Velid b. Osman'ın da Emevî ailesine mensup olmasından dolayı Halife Memun, 'Alluveyh için bu ifadeyi kullanmış olmalıdır.

¹¹¹ el-Makkarî, Halifenin 'Alluveyh'e bir ay kadar kızdığını nakletmektedir. Bkz. *Nefh*, III, 132.

¹¹² Bkz. el-İsfahânî, *el-Eğânî*, IV, 347, 348; el-Makkarî, III, 133. 'Alluveyh'in bu serzeniş her ne kadar Memun'u kızdırsa da halifenin müteakiben ona 20 bin dirhem gönderdiği nakledilmektedir. Bkz. *Eğânî*, IV, 348.

¹¹³ İsfahânî, *el-Eğânî*, XI, 359.

Ziryâb'ın uduyla icra ettiği mûsikîsi, kılığı kıyafeti ve yaşantısıyla Endülüs yaşamına katkıları ve halifenin nezdindeki itibarı yeni düşmanların da kazanımını beraberinde getirmişti. Kendisini Bağdat'ta ölümle tehdit eden hocası burada yoktu ama daha I. Hakem döneminde Emevî sarayında şiiirleriyle ün kazanmış olan Yahya b. el-Hakem¹¹⁴ hocasının yerini almıştı.¹¹⁵ Zira Ziryâb'ın hasımlarının başında yakışıklılığundan dolayı el-Ğazel lakabıyla anılan bu şahıs gelmekteydi. Halife II. Abdurrahman bu ikisinin arasındaki rekabeti ve düşmanlığı azaltabilmek için bunları ayırma yolunu tercih etmiş ve Yahya'yı elçi olarak Bizans İmparatorluğunun başkenti Konstantinopolis'e göndermişti.¹¹⁶ Yahya el-Ğazel'in Konstantinopolis'de ne kadar kaldığı bilinmemekle birlikte onun buradaki başarıları ve ününe ün katması sonrasında Kurtuba'ya döndüğü anlaşılmaktadır. Ziryâb'la olan mücadelesine burada kaldığı yerden devam eden Yahya'yı, Abdurrahman b. el-Hakem bu sefer de elçi olarak Normanlara göndermiştir.¹¹⁷ Müteakiben yeniden Kurtuba'ya dönen Yahya, Ziryâb'la olan mücadelesini sürdürmeye devam etmiş ve onu şiiirleriyle hicvetmiş, onun hakkında edep ve haya dışı şeyler söylemiştir. Ne var ki onun hicivleri, Ziryâb'a zarar vermediği gibi kendisini II. Abdurrahman'ın nezdinde küçük düşürmüş ve huzurundan kovulmasına neden olmuştur. Böylece Bağdatlı Ziryâb, Endülüs'te sanatını icra için en güzel imkanları bulurken, Kurtubalı Yahya'da Bağdat'ın yolunu tutacak ve ikbalini burada arayacaktır.¹¹⁸

Vefatı

Ziryâb'ın ölüm tarihini İbn Hayyân, 238 yılı Rebiulevvel ayı olarak vermekte ve onun II. Abdurrahman'dan 40 gün önce vefat ettiğini de belirtmektedir.¹¹⁹ İbn Hayyân'ın kitabı *el-Muktebes*'in tahkikini yapan Mahmud Ali Mekki, II. Abdurrahman'ın aynı yılın Rebûlahir ayının 3 ünde (22 Eylül 852) vefat ettiğinden yola çıkarak, onun ölümünden 40 gün öncesini 22 Safer 238 (14 Ağustos 852) olarak hesaplamıştır. Buna göre Ziryâb bu tarihte hayata gözlerini yummuş olmalıdır.¹²⁰

¹¹⁴ el-Makkarî, İbn Hayyân'ın *el-Muktebes* isimli kitabından alıntı yaparak Yahya hakkında onun şâir ve hekim olduğundan bahsetmekte ve 94 yaşında vefat ettiğini zikretmektedir. el-Makkarî, *Nefhu't-Tîb*, II, 254, 260. Bkz. İbn Hayyân, *el-Muktebes*, 200, 201.

¹¹⁵ el-Makkarî, II, 260.

¹¹⁶ el-Makkarî, II, 258. Yakışıklı ve tatlı dilli, güzel sesli Yahya, Kurtuba sarayındaki elde ettiği ünün hakkını Bizans imparatoriçesinin huzurunda da vermiş ve onun memnuniyetini celp etmiştir. Yahya'dan Bizans sarayında daimî olarak kalması istenmiş; fakat o bu teklifi kabul etmemiştir. *Nefhu't-Tîb*, II, 258. Sigrid Hunke, *İslâm Güneşi*, s. 407. 1972 yılında basılan nüshada isimlerde bir karıştırma olmuş ve Konstantinopolis'e gidenin yanlışlıkla Ziryâb'ın olduğu yazılmıştır. Fakat 1998 yılı baskısında buradaki hata fark edilmiş ve elçi olarak gidenin Yahya b. el-Hakem olduğu belirtilmiştir. Bkz. *age*, s. 313.

¹¹⁷ Sigrid Hunke, 408.

¹¹⁸ el-Makkarî, II, 260. Hunke, 408. Bkz. Mahmoud Makkî, "The Policial History Of Al-Andalus (92/711-897/1492)", 26.

¹¹⁹ İbn Hayyân, *el-Muktebes*, 221. Farmer, Ziryâb'ın ölüm tarihinin kayıtlı olmadığını ve Muhammed'in (852-886) hükümranlılığı döneminden sonra yaşayıp yaşamadığının ise kuşku olduğunu zikretmektedir. Farmer, *A History of Arabian Music*, 130.

¹²⁰ Bkz. İbn Hayyân, *el-Muktebes*, s. 344.

SONUÇ

Yukarıda daha önce hem Arap hem de batılı ilim adamlarının, el-Makkarî'nin, Ziryâb'ın kariyeri ile ilgili verdiği detaylı bilgileri temel kaynak kabul ettiklerini Owen Wright'tan nakletmiştik.¹²¹ Çalışmamız boyunca Ziryâb'ın hayatı ve faaliyetleri ile ilgili olarak ulaşabildiğimiz malumat içerisinde, konuya en eleştirel bakışla yaklaşan Owen Wright'tır. Özellikle el-Makkarî'nin detaylı olarak zikrettiği Harun-İshak diyalogu ile Bağdat ve İfrikkiye'yi ne zaman terk ettiği konularında ciddi sıkıntılarının olduğunu belirtmemiz gerekir. Bu konuların en azından bir kısmında Owen Wright'la aynı düşündüğümüzü ifade ettikten sonra onun Ziryâb'la ilgili olarak bazı düşüncelerine yer vermek ardından da kendi düşüncelerimizi belirtmek istiyoruz.

Owen Wright, Ziryâb'ın, kendisinin öneminin -ki bunun tartışılabilceğini söylemekle birlikte- aslında sembolik olduğunu ifade etmektedir. Bu bakışa göre o bir geleneğin tanıtımı, yerleştirilmesi ve yayılmasını temsil etmektedir. Wright onun sadece o günkü Bağdat modasının sembolü değil, bundan başka onun Doğu ile eşitliği temsil ettiğini belirtmektedir. Ona göre Ziryâb burada potansiyel olarak üstün olan, erken Abbâsî ekolünün en yüksek savunucusunu alt eden biri olarak tasvir edilmekte ve onun kredi hanesine yazılan ud sazındaki teknik yenilikleriyle paralel giden lezzet, moda belirleyiciliği de, II. Abdurrahman dönemi boyunca Kurtuba'nın entelektüel ve maddi zenginliğinin artışını yansıtmaktadır. Ayrıca onun ses eğitiminde yeni metotlar geliştirmesiyle meşhur bir öğretmen olarak itirazsız ünü, destekleyici ilave bir düşüncedir. Dolayısıyla geleneğin öteye yayılmasının desteklenmesinin de bir sanatçının kendi aile çevresiyle sınırlı tutulduğunu, Ziryâb'a atfedilen birkaç yeniliğin de, abartılı veyahut hayal ürünü olarak gözüktüğünü ifade etmektedir.¹²² Wright son olarak ona atfedilen çeşitli yenilikler ve saray gözdesi olarak şöhret bulmasına rağmen onun öneminin, hiçbir surette karar verici olmadığını belirtmektedir.¹²³

Kurtuba'nın Bağdat karşısında rekabetinde Ziryâb'ın sembolik bir yeri olabilir. Fakat uda tel ilavesinden udun yapımındaki katkıları ve ipek teller meselesinde olduğu gibi bu işle uğraşan bir sanatçının ud sazına bu şekilde katkı sağlamış olmasının mümkün olabileceğini düşünmekteyiz. Zira bugün pek çok saz ustasının bir kısım malzemeyi deneyerek daha iyi ses elde etmeye yönelik gayretleri bilinmektedir. Abbâsî imparatorluğunun başkenti Bağdat'ta aslan yavrusunun bağırsağının bulunmaması konusunda da Owen Wright ile aynı düşünmediğimizi belirtmek isteriz. Daha Emevîler zamanında Müslümanların, İslâm coğrafyasına oldukça uzak olan Rusya ve Baltık bölgeleri ile ticari ilişkiler içerisinde buldukları, buralardaki kazılarda çıkarılan gümüş Arap sikkelerinin

¹²¹ Bkz. Owen Wright, 556.

¹²² Owen Wright, 558, 559.

¹²³ Owen Wright, 556.

den anlaşılmaktadır.¹²⁴ Abbâsî İmparatorluğunda ise Müslüman tüccarların daha geniş alanlarda faaliyet göstermiş oldukları bilinmektedir. Özellikle Afrika'dan Zencî kölelerin getirildiğini daha önce belirtmiştik. Arazilerde çalıştırılmak üzere kölelerin getirildiği Afrika kıtasından aslan yavrusu bağırsağının ya da aslan yavrusunun kendisinin getirilmesi kanaatimizce zor değildir. Ayrıca Ziryâb'ın birçok konuda bilgi sahibi olmasının eleştirilmesi de haklı görülmemelidir. Tarih boyunca birçok alanda engin bilgi sahibi insanlar çıkmıştır. Bir örnek olarak yine bir müzikşinas olan Urmevî'yi burada anmak yerinde olur. Küçük yaşta Bağdat'a gelerek devrin en önemli ilim merkezi Mustansiriyye Medresesinde fıkıh öğrencisi olan Safiyüddin-i Urmevî, bunun yanında edebiyat, riyâziyât, Arap dili, tarih, münazara ve münakaşa ilimlerini tahsil etmiş ve hat sanatında zirveye ulaşmıştır. İyi bir ud icracısı, iki saz mucidi olan Urmevî, Doğu müzikî nazariyesini sistemleştiren iki kitabı ile adını bilim tarihine altın harflerle yazdırmıştır.¹²⁵

Owen Wright her ne kadar Ziryâb'ın isminin *el-Eğânî*'de İshak'ın biyografisinin ele alındığı yerde geçmediğini söylese de yukarıda zikrettiğimiz 'Alluveyh'in halife Me'mun ile olan diyalogundan Ziryâb'ın Kurtuba'da şan ve şeref sahibi olduğunu rahatlıkla anlamaktayız. Ayrıca *el-Eğânî*'de İbrahim el-Mevsilî'nin hayatının verildiği kısımda Ziryâb'ın Salife isimli müzisyen olan ve Halife Muktedir'e (295-320/932)¹²⁶ şarkı okuyan bir cariyesinden bahsedilmektedir. İsfahânî, Salife'nin İbrahim el-Mevsilî'den bir eser okuduğunu ifade etmekte ve Muktedir'in bu şarkıcı cariyeyi Ziryâb'dan satın aldığını belirtmektedir.¹²⁷

Owen Wright yer vermese de İbn Hazm ve Dabbî'de Ziryâb'ın hayat hikâyesi ve bestelerinin Eslem b. Abdülaziz tarafından toplandığı zikredilmektedir ve Dabbî'nin Ziryâb hakkında Endülüs hükümdarları nezdinde el-Mavsilî gibi meşhurlardan olduğunu ve sanatında da tebarüz ettiğini belirtmesi bunu destekler mahiyettedir.¹²⁸

el-Makkarî'nin naklinde bir miktar abartının olmasının mümkün olabileceği kaydıyla onun özellikle Bağdat'ta Abbâsî sarayında eğitimini tamamladığı da düşünülecek olursa, müzik dışındaki Kurtubalılara tanıttıkları hususunda onun bu eğitiminin ve özellikle de sanatçı kişiliğinin etkili olabileceğini düşünmekteyiz.

¹²⁴ W. Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, (Çev. Enver Ziya Karal), Ankara 2000, s. 66; Henri Pirenne, *Ortaçağ Kentleri*, (Çev. Şaban Karadeniz), İstanbul 2005, s. 43.

¹²⁵ Geniş bilgi için bkz. Fazlı Arslan, *Safiyüddin-i Urmevî ve Şerefiyye Risâlesi*, Ankara 2007, s. 16 vd.

¹²⁶ Geniş bilgi için bkz. es-Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahman b. Muhammed b. Osmân, (911/1505), *Tarihu'l-Hulefâ*, (Tlk. Mahmud Riyâd el-Halebî), Beyrut 1996, s. 328-335. Ziryâb'ın 238 yılında öldüğü ve Halife Muktedir'in de 282 yılında doğduğu düşünülecek olursa onun bu cariyeyi Ziryâb'dan almasına ihtimal dahi yoktur. Kuvvetle muhtemel İsfahânî burada halife isimlerini karıştırmış olmalıdır.

¹²⁷ el-İsfahânî, *el-Eğânî*, V, 235.

¹²⁸ Bkz. Dabbî, *Buğyetu'l-Multemis*, 239.

Kaynaklar:

- » 1001 *Inventions Muslim Heritage In Our World*, (Ed. Salim T S Al-Hasani), Foundation for Science, Tecnology and Civilisation, Manchester 2007.
- » Abdülaziz Sâlim, *Tarihu'l-Müslimîn ve Asâruhum fî'l-Endelus*, Beyrut 1988.
- » Arslan, Fazlı, *Safiyüddîn-i Urmevî ve Şerefiyye Risâlesi*, Ankara 2007.
- » Baydar, Musa, *Abbâsîler Tarihinde* (H. 255-270/869-883), *Zenci İsyanı, Sebep ve Sonuçları*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2007.
- » Bolens, Lucie, "The Use of Plants for Dyeing And Clothing", *The Legacy Of Muslim Spain*, (Ed. Salma Khadra Jayyusi), Leiden-New York-Köln, 1992.
- » Bozkurt, Nahide, *Mu'tezile'nin Altın Çağı -Me'mun Dönemi-*, Ankara 2002.
- » Clot, André, *Harun Reşid ve Abbâsîler Dönemi*, (Çev. Nedim Demirtaş), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2007.
- » ed-Dabbî, Ahmet b. Yahya b. Ahmed b. 'Umeyre, (599/1202), *Buğyetu'l-Multemis fî Tarihi Ricâli Ehli'l-Endelüs*, byy 1967.
- » ed-Dineverî, Ebû Hanife Ahmed b. Dâvud (282/895), *el-Ahbâru't-Tivâl*, (Thk. Ömer Faruk et-Tabbâ'), Beyrut trz.
- » Dodds, Jerrilyn, "The Arts of Al-Andalus", *The Legacy Of Muslim Spain*, (Ed. Salma Khadra Jayyusi), Leiden-New York-Köln, 1992.
- » Dozy, R., *Tarihu'l-Müslimîn fî İsbanya (711-1110)*, I-II, (Arapçaya Çev. Hasan Habeşi), Kahire 1994.
- » Erkoçoğlu, Fatih, *Abdülmelik b. Mervân ve Dönemi /65-86/685-705*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2006.
- » Evren, Gül Fahriye, *Ses Eğitimi Yöntemlerinin Ses Hastalıklarının Tedavisinde Kullanımı*, YLT, Selçuk Üniversitesi SBE, Konya 2006.
- » Farmer, H. G., *Historical Facts For The Arabian Musical Influence*, Londra 1930.
- » ———, *A History of Arabian Music to XIII th Century*, Londra 1929.
- » ———, "Musikî", *İA*, İstanbul 1970, VIII, 678-687.
- » ———, "Ziryâb", *IA*, İstanbul 1986, XIII, 578, 579.
- » ———, "İbn Mîscah", *İA*, İstanbul 1968, V-2, 774, 775.
- » ———, - (E. Neubauer), "Ziryâb", *EI2*, (Leiden 2002), XI, 516.
- » Halife b. Hayyât, Ebû 'Amr b. Ebû Hubeyre el-Leysî el-'Usfurî (240/854), *Tarih*, (Haz. Mustafa Necîb Fevvâz-Hikmet Keşli Fevvâz), Beyrut 1995.
- » Heyd, W., *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, (Çev. Enver Ziya Karal), Ankara 2000.
- » Hillenbrand, Robert, "Medieval Cordoba As A Cultural Centre", *The Legacy Of Muslim Spain*, (Ed. Salma Khadra Jayyusi), Leiden-New York-Köln, 1992.
- » Hinz, Walter, *İslâm'da Ölçü Sistemleri*, Çev. Sevim Acar, İstanbul 1990.
- » Hitti, Philip K., *Siyâsî ve Kültürel İslâm Tarihi*, I-IV, (Çev. Salih Tuğ), İstanbul 1995.
- » Hunke, Sigrid, *Avrupa'nın Üzerine Doğan İslâm Güneşi*, (Çev. Servet Sezgin), İstanbul 1972.
- » Hüseyin Mu'nis, *Mevsuatu Tarihi'l-Endelus*, Kahire 1996.
- » İbn 'Abdurabbih, Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed b. el-Endelüsî, (327/938), *Kitâbu'l-'İkdi'l- Ferîd*, I-VII, (Haz. Ahmet Emin, İbrahim el-Ebyârî, Abdusselam Hârun), Beyrut?.
- » İbn Haldûn, Ebû Zeyd Abdurrahman, (808/1406), *Tarihu İbn Haldûn*, I-VIII, (Haz. Halil Şehâde), Beyrut 2001.
- » ———, *Mukaddime*, I-III, (Çev. Zâkir Kadirî Ugan), İstanbul 1970.
- » İbn Hayyân el-Kurtubî, Hayyân b. Halef, 469/1076), *el-Muktebes min Enbâi Ehli'l-Endelus*, (Thk. Mahmud Ali Mekkî), Kahire 1994.
- » İbn Hazm el-Endelüsî, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd, (456/1064), *Halîfeler ve Fetihler*, (Çev. Şaban Öz), Ankara 2004.
- » ———, *Tavku'l-Hamâme*, (Thk. Hasan Kamil es-Sayrafî), Kahire trz.
- » ———, *Güvercin Gerdanlığı*, (Çev. Mahmut Kanık), İstanbul 1995.
- » İbn Saîd el-Mağribî, (685/1286), *el-Muğrib fî Hulâ'l-Mağrib*, I-II, (Thk. Şevki Dayf), Kahire trz.
- » İbn Tayfûr, Ebû'l-Fazl Ahmed b. Tâhir, (280/893), *Kitâbu Bağdât*, (Haz. Muhammed Zâhid b. el-Hasan el-Kevserî), Kahire 1994.
- » İbnu'l-Kütiyye el-Kurtubî, Muhammed b. Ömer, (367/977), *Tarihu İftitâhi'l-Endelus*, (Thk. Abdullah Enîs et-Tabbâ'), Beyrut 1994.
- » İbnü'l-Esir, 'Izzuddîn Ebû'l-Hasan Ali b. Ebû'l-Kerem eş-Şeybânî (630/1233), *el-Kâmil fî't-Târih*, I-XI, Beyrut 1982.
- » el-İsfahânî, Ebû'l-Ferec, (356/966), *Kitâbu'l-Eğânî*, I-XXVII, (Haz. Abdülemir Ali

- Mühemmenâ, Semîr Yusuf Câbir), yy trz.
- » Kalender, Ruhi, "XV. Yüzyıla Kadar Arap, İnan ve Türk Musikisinin Kısa Tarihi", *AÜİFD*, XXXIX, Ankara 2009, s. 253-272.
  - » Kılıçlı, Mustafa, *Sadrullislam ve Emeviler Devrinde Gınâ*, Erzurum 1993.
  - » Lapidus, İra M., *İslâm Toplumları Tarihi*, Hz. Muhammed'den 19. Yüzyıla, (Çev. Yasin Aktay), İstanbul 2002.
  - » el-Makkarî, Ahmed b. Muhammed et-Tilmisânî (1041/1631), *Nefhu't-Tib min Ğusni'l-Endelus er-Ratîb*, I-III, Beyrut 1988.
  - » Makkî, Mahmoud, "The Political History Of Al-Andalus (92/711-897/1492)", *The Legacy Of Muslim Spain*, Ed. Salma Khadra Jayyusi, Leiden-New York-Köln, 1992.
  - » Nicholson, Reynold A., *A Literary History of The Arabs*, Cambridge 1969.
  - » Özdemir, Mehmet, *Endülüs Müslümanları-1*, Ankara 1994.
  - » ———, *Endülüs Müslümanları, İlim Kültür Tarihi*, Ankara 1997.
  - » ———, *Endülüs Müslümanları, Medeniyet Tarihi*, Ankara 1997.
  - » Pirenne, Henri, *Ortaçağ Kentleri*, (Çev. Şaban Karadeniz), İstanbul 2005.
  - » es-Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahman b. Muhammed b. Osmân, (911/1505), *Tarihu'l-Hulefâ*, (Tlk. Mahmud Riyâd el-Halebî), Beyrut 1996,
  - » et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, (310/932), *Tarihu't-Taberî (Tarihu'l-Umem ve'l-Mülûk)*, I-XI, (Thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim), Kahire trz.
  - » Töreyn, Ayşe Meral, *Ses Eğitimi*, Ankara 2008.
  - » Turabi, Ahmet Hakkı, "İshak el-Mevsilî", *DİA*, (İstanbul 2000), XXII, 536, 537.
  - » ———, "İbn Câmî" (ö. 808) Kureyşli Meşhur Muğannî ve Bestekâr", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (Sivas 2005), IX-1, s. 161-174.
  - » ———, "İbrahim el-Mevsilî", *DİA*, (İstanbul 2000), XXI, 532, 533.
  - » ———, "İlk Dönem İslâm Dünyasında Musiki Çalışmalarına Bakış", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İstanbul 1997, c. XIII-XV, 225-248.
  - » Viguera, Maria J., "Asluhu Li'l-Ma'âli On the Social Status of Andalusî Women", *The Legacy Of Muslim Spain*, (Ed. Salma Khadra Jayyusi), Leiden-New York-Köln, 1992.
  - » Vural, Birol, *Doğru ve Güzel Konuşma Sanatı*, Hayat yay, İstanbul 2005.
  - » Wright, Owen, "Music In Muslim Spain", *The Legacy Of Muslim Spain*, (Ed. Salma Khadra Jayyusi), Leiden-New York-Köln, 1992.
  - » Yiğit, İsmail, "Mevâlî", *DİA*, Ankara 2004, XXIX, 424-426.
  - » Zorlu, Cem, *Abbâsîlere Yönelik Dinî ve Siyasî İsyanlar*, Ankara 2001.